

Westzaan

Westzaan was van 1811 tot 1974 een zelfstandige gemeente, daarna de naar inwonertal kleinste deelgemeente van Zaanstad. Westzaan was het hoofddorp van de eerdere [Banne van Westzaan](#) als zodanig een van de oudere nederzettingen in de streek en zelfs het moederdorp van de westelijk aan de Zaan gelegen, later tot Zaanstad verenigde gemeenten (West-)Zaandam, Koog, Zaadijk en Wormerveer.

In het verleden, tot het graven van de [Nauernasche Vaart](#), maakten ook Krommenie, Krommeniedijk, Westknollendam en een stukje Nauerna deel uit van de Banne van Westzanen. Nog eerder, in de late middeleeuwen, behoorde Westzaan met Krommenie en Krommeniedijk tot de [Heerlijkheid](#) van Zaanden. Door het uitsterven van de adellijke bezitters verviel deze Heerlijkheid in 1397 weer aan het graafschap Holland. Onder de naam 'de landen van Blois' heeft de Banne van Westzaan tot 1729 onder de [baljuw](#) van Beverwijk geressorteed. In 1634 vormden Krommenie en Krommeniedijk een eigen, afzonderlijke Banne. In genoemd jaar 1729 kocht het dorp Westzaan de landsrechten van de Banne voor 300.000 gulden van de Staten van Holland. Voor de inwoners van [Westzaandam](#), Koog, Zaadijk en Wormerveer, dorpen in de Banne van Westzanen die het moederdorp in bewonertal en economische betekenis overvleugelden, was het een bittere pil dat het kleine 'dorp aan de regel' door deze koop de meeste zeggenschap in bestuurlijk opzicht behield.

Westzaan bleef met zijn in 1641 gebouwde [Rechthuis](#) het centrum van bestuur. Dit is tot in de Franse tijd zo gebleven; pas in 1811 kregen de Zaadorpen gemeentelijke zelfstandigheid. Binnen Westzaan waren er verschillende woongemeenschappen. Van Zuid naar Noord waren dat de Overtoom en het Zuideinde, het laatste als deel van de 'regel', de kaarsrechte, bijna vier kilometer lange lintbebouwing, de [Krabbelbuurt](#) en de Kerkbuurt, die beide ook deel uitmaken van de regel, het [Weiver](#) en de [Middel](#). Samen vormden deze woongemeenschappen het eerste vierendeel van de Banne Westzanen. De overige vierendelen waren Westzaandam, Koog en Zaadijk en Wormerveer met Westknollendam.

Ondanks verzet van de Westzaanse bevolking was het dorp betrokken bij de [samenvoeging](#) tot Zaanstad per 1 januari 1974. Sindsdien heeft het zijn landelijke karakter weten te behouden, hoewel de horizon naar het oosten is aangetast door de stedelijke wijken Westerkoog en Westerwatering, terwijl de Middel wordt doorkruist door de rijksweg A8.

Naam, bijnaam van de Westzaners

De spelling van de dorps- of bansnaam verschilde in de loop der tijd. In de bronnen komt men zowel de naam Westzaanden als Wessanen, Westzaenen enzovoort tegen. Hoe dan ook gespeld, er zijn twaalf variaties geteld, de naamsverklaring is eenvoudig door de ligging van dorp en banne ten westen van de Zaan. De bijnaam van de Westzaners luidde Kroosduikers.

Wapen

Doordat de meeste Zaanse dorpen ten westen van de Zaan aanvankelijk onderhorig waren aan het bansbestuur, waren hun wapens afgeleid van het banswapen. Dat van de gemeente Westzaan was geheel gelijk aan dat van de Banne. De Hoge Raad van Adel omschrijft het Westzaanse wapen als volgt: 'Gevierendeele: 1 en 4 in rood een zilveren leeuw, 2 en 3 in zilver een rode leeuw'.

westzaan
besluit hoge raad 26-6-1816

Omvang en oppervlakte, grenswijzigingen

In de inleiding bleek al dat de Banne Westzanen in 1634 kleiner werd doordat Krommenie en Krommeniedijk zich, door het graven van de Nauernasche Vaart, in een eigen banne afscheidden. Er ging toen ook enig land aan Assendelft verloren. De oppervlakte van de oorspronkelijke banne is moeilijk te berekenen; sinds 1634 was de oppervlakte ongeveer 1730 hectare, dat is althans die van de Polder Westzaan. Toen het dorp Westzaan in 1811 een zelfstandige gemeente werd, duurde het een aantal jaren voor de grenzen precies waren vastgesteld. Zo werd pas in de jaren '30 van de 19e eeuw de Nauernasche Vaart de grens met de gemeente Assendelft. In 1849 werd voor de gemeente Westzaan een oppervlakte van ruim 915 hectare opgegeven. Dat was nog met inbegrip van het eiland Ruigoord in het IJ, dat tot Westzaan behoorde. Door de inpoldering van het IJ en het graven van het [Noordzeekanaal](#) veranderde de gemeentelijke oppervlakte. De Westzanner Polder, als deel van het drooggelegde IJ, kwam er bij. Sindsdien mat Westzaan ongeveer 1050 hectare.

Bevolking

Per 1 januari 1988 had Westzaan 4557 inwoners. Dit aantal was sinds het begin van de 20e eeuw geleidelijk bereikt: van 2218 in 1900 naar 3014 in '40 en circa 4000 in 1960. Verder in de historie teruggaand mag worden aangenomen dat er aan het eind van de 15e eeuw ongeveer 500 inwoners waren. De hele Banne had toen overigens op zijn minst vier maal zoveel bewoners. Meer exacte cijfers werden in 1742 gegeven: er woonden toen 2669 personen in het dorp. Dat was een voorlopig hoogtepunt, want het inwonertal nam daarna gestaag af. In 1795 telde men 2364 Westzaners, twintig jaar later nog maar 1839. Tellingen in de jaren 1840 (2273 inwoners) en 1869 (2445) tonen weer een toename.

Kerkelijke gezindheid

Wat geloofsovertuiging betreft week de Westzaanse bevolking nauwelijks af van die in de Zaan dorpen. Sinds de [Spaanse tijd](#) en tot het eind van de 18e eeuw waren de meeste inwoners gereformeerd of hervormd. Een belangrijk aantal was voorts [doopsgezind](#). Het aantal katholieken was gering. In 1742 waren er van de 2669 inwoners 1641, meer dan 60 %, bij de gereformeerde staatskerk aangesloten en werden er in 1885 ruim 33 % doopsgezinden geteld. Daarnaast woonden er 129 katholieken, 12 luthers en twee joden in het dorp. In 1809 was het percentage hervormden

toegenomen tot ongeveer 70 %, maar de doopsgezinden waren tot 20 % gedaald. Er waren toen 188 katholieken en 17 luthersen. [Van der Aa](#) vermeldde in 1849 dat de bevolking bestond uit 1840 hervormden, 370 doopsgezinden, 240 katholieken en enkele luthersen. Onkerkelijkheid kwam toen nog niet voor. De cijfers van Van der Aa verdienen enige twijfel: zijn totaaltelling is enkele honderden hoger dan waarvan andere bronnen spreken.

Bij de volkstelling van 1960 waren de cijfers als volgt (met daarachter het aantal in procenten van de hele bevolking):

nederlands hervormden 619 15.7%
gereformeerden 504 12.8%
rooms-katholieken 304 7.7%
doopsgezinden 195 5.0%

Voorts waren er 4 evangelisch-luthersen, 9 remonstranten, 2 Israëlieten en 108 leden van overige kerken of sekten. Verreweg de grootste groep was die der onkerkelijken: 2197 (55.7%) van de bevolking).

Politieke gezindheid

Mede door het kleine aantal raadsleden, de Westzanner gemeenteraad telde vóór de Tweede Wereldoorlog 7 zetels, daarna 11, was het aantal in het dorpsbestuur vertegenwoordigde politieke partijen steeds gering. Zo zaten er na 1945 aanvankelijk maar drie partijen in de raad: de PvdA, de protestants-christelijke groepering en de CPN. Opmerkelijk was het verdwijnen van een liberale vertegenwoordiging, vlak voor de oorlog, dit temeer omdat de raad nog in 1923 een liberale meerderheid had. Daarna werd de SDAP weliswaar de grootste fractie, maar deze had nog jarenlang met drie liberale tegenstrevers te maken.

Burgemeesters

De eerste burgemeester was

- Simon Simonides Jongewaard, in 1811 tot maire en schout benoemd. Hij was de zoon van de eerdere chout en notaris Simon Jongewaard. Hoewel hij tot zijn dood gemeente-secretaris bleef, trad hij in 1817 af ten gunste van Teunis Slagter.
- [Teunis Slagter](#), afkomstig uit Zwaag, was al in 1803 secretaris van de Banne geworden en in 1810 tot secretaris benoemd. Ook was hij makelaar en gemeente-ontvanger. Deze laatste functie stond hij na enige tijd af aan A. Tip. Slagter was zeer lang burgemeester, pas in 1850 werd hij niet meer herbenoemd, doordat vanwege van een grondwetswijziging het burgemeesterschap onverenigbaar werd geacht met het notarisambt. Tot verontwaardiging van een aantal Westzaners werd als opvolger een buitenstaander benoemd,
- de Haagse mr. [Hendrik C. Hooft Hasselaar](#). De twee wethouders dreigden zelfs met aftreden, zodat het tot 1852 duurde alvorens Hooft Hasselaar kon worden geïnstalleerd. Ook hij had een lange ambtsperiode, in 1867 werd hij benoemd tot burgemeester van Purmerend.

Er volgde een periode met snelle wisselingen:

- G.J. Muller was burgemeester van 1868 tot 1872 en vertrok naar Schagen,
- [Johan E.C. Schook](#) (1872-1873) ging naar Hilversum.
- [Carel P. Metelerkamp](#) (1873-1876) deelde zijn functie in Westzaan met het burgemeesterschap

van Wormerveer,

- [Hendrik J. Versteeg](#) (1876-1878) werd eerste burger van Zaandam,
- Jhr. [Joachim K. Vegelin van Claerbergen](#) (1878-1879) was binnen tien jaar de vijfde burgemeester van het dorp; hij bekleede dit ambt ook in Wormerveer.
- [Petrus B.J. Ferf](#) die van 1879 tot 1888 burgemeester was, vervulde deze functie ook in Koog; hij vertrok omdat hij lid werd van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland. Toen in 1888 de Westzoner
- [Wilhelm F.W. Steenberg](#) werd benoemd, kreeg dat veel instemming van de bevolking. Hij bleef een kwart eeuw, tot 1913. Zijn opvolger
- [Willem F.G.L. Driessen](#) (1913-1918) was tevens burgemeester van Koog en werd uiteindelijk benoemd in Den Helder.

Vervolgens kwam

- [Henri van Alphen](#) (1918-1925), die naar Zandvoort vertrok.
- [Hendrik E. Wempe](#) (1925-1938) was dertien jaar burgemeester, evenals, zij het in de oorlog onderbroken,
- [Hendrik F. Jantzen](#) (1938-1951). De laatste vier burgemeesters waren
- [Nicolaas Vijlbrief](#) (1951-1955),
- [Rindert van Zinderen-Bakker](#), benoemd in 1955 en in 1960 vertrokken naar Koog,
- [mr. Piet B.J. Reeling Brouwer](#) geïnstalleerd in 1961 en in 1969 naar Oostzaan vertrokken en
- [Frederik Versteegen](#) (1969-1972).

Bewonings geschiedenis

Westzaan is lange tijd beschouwd als een van de oudste dorpen van de Zaanstreek. Aangenomen werd dat het al in de 10e eeuw bestond als Westzegnem. Westsaghem of Wesagnem, namen die voorkomen op goederenlijsten van de St. Maartenskerk in Utrecht. Een onderzoek van [mr. Johan Willem Groesbeek](#) in De Zaende van 1946, maakt het aannemelijker dat het dorp pas in de 12e eeuw ontstond. De namen Westzegnem en Hostzegnem zouden namelijk betrekking hebben op Sassenheim, dat in de middeleeuwen uit twee delen bestond. Archeologisch veldonderzoek heeft tot nu toe ook geen eerdere bewoningssporen dan uit de 12e eeuw opgeleverd. De in 1989 gevonden scherven van zogenaamd Paffrath-materiaal bevonden zich enkele tientallen meters westelijk van de huidige bebouwing in de bodem.

Westzaan ontstond in het hoogveengebied dat zich in de eerste 1000 jaar van onze jaartelling in grote delen van Holland had gevormd. Geleidelijk werd dit hoogveen voor akkerbouw benut. Dr. M.A. Verkade schreef: *'Uitgaande van het Twiske moet dan de Reefde eerste gouw zijn geweest en zouden, na de ontsluiting van de tweede en derde ontginningsstrook, de eerste woningen van Westzaan op het veendijkje van de daarachter gelegen tweede gouw zijn gebouwd, die daardoor uiteindelijk de functie van wegsloot heeft verkregen. (...) Toen na verloop van tijd een vierde strook tot bouwland was gemaakt, kon op het veendijkje van de derde gouw die de naam Gouw overigens tot op heden heeft gehouden - opnieuw een vestiging ontstaan, die alle veranderingen van de laatste tijd ten spijt, niet teniet is gegaan en van oudsher de naam De Middell heeft gedragen.'*

Zoals elders is uiteengezet, is het ontgonnen akkerland door klink en erosie na enkele eeuwen veranderd in het huidige laagveengebied, dat alleen nog als wei- en hooiland kon dienen. Over de laat-middeleeuwse bewoning van Westzaan is voorts bekend dat ongeveer 32% van het grondbezit van de Banne, toen nog inclusief Krommenie, in 1514 het bezit van de dorpelingen was. De overige 68 was in handen van kerk of klooster. De grondwaarde was laag, zoals in de gehele Zaanstreek. Per

morgen, 0,9 hectare ofwel 600 roeden, werden gemiddeld 40 Rijnlandse guldens betaald. Ter vergelijking: bij Alkmaar kostte de grond 100 Rijnlandse guldens per morgen, in Assendelft 40, in Oostzaan 33 en in Wormer-Jisp 25 Rijnlandse guldens per morgen.

Het boerenbedrijf was nog zeer extensief. Waarschijnlijk vormde dit er mede de oorzaak van dat Westzaners zich in de 15e eeuw incidenteel meer naar het oosten gingen vestigen: de buurtschappen aan de lage dijk westelijk langs de Zaan ontstonden zo vanuit Westzaan (bijv. Zandijk in 1494). De vernieling (1573-'74) van het dorp in de [Spaanse tijd](#) werd enkele tientallen jaren later al gevolgd door een bloeiperiode. Hoewel Westzaan overwegend boerendorp bleef, profiteerde het mee van de 17e-eeuwse industriële ontwikkeling van de Zaanstreek. Er ontstond molennijverheid (zie: hierna 'Middelen van bestaan') en de bevolking nam toe.

In de 18e eeuw liep het aantal inwoners echter geleidelijk weer terug, om na de [Franse tijd](#) in 1815 een dieptepunt te bereiken. Weliswaar ontstond er later in de 19e eeuw enige industrie, als voortzetting van de [molennijverheid](#), maar deze had niet zo'n omvang dat het aantal inwoners er, zoals in de langs de Zaan gelegen gemeenten, sterk door toenam.

Middelen van bestaan

Akkerbouw, veeteelt, zeevaart en binnenvaart waren aan het eind van de 15e eeuw de bestaansmiddelen in de Banne van Westzanen. De akkerbouw was toen al beperkt tot de smalle stroken grond langs de sloten, waarop bagger was gestort. Een bron uit 1494 vertelt dat in Westzanen koeien werden gehouden, dat de inwoners zich verhuurden voor de zeevaart (haringvangst?) en dat 'zij hem generen met Rijnschepen'. dus deelnamen aan de binnenvaart. Evenals elders in de streek zullen toen ook de binnenvisserij en de jacht op waterwild van enig belang zijn geweest.

Wat de akkerbouw betreft: de oogst van graan was toen al te klein voor verkoop aan derden, deze diende vermoedelijk alleen voor de eigen consumptie. Al in 1537 werd melding gemaakt van een zekere Jan Ijf, komende uit Dantzig, die omtrent 150 last graan meenam om aan zijn dorpsgenoten te verkopen. [Loosjes](#) veronderstelde dat Ijf niet de enige Westzener was die in graan handelde. Daarnaast maakte hij melding van een lakenkoper die zijn stoffen in Antwerpen kocht en in Westzaan aan de man bracht. De 17e eeuw bracht bloei tengevolge van de molenindustrie die in het veld ontstond. Men bleef echter in graan handelen, terwijl er ook enkele kleine scheepswerven ontstonden. Westzaan profiteerde echter minder van de toenemende welvaart dan bijvoorbeeld [Westzaandam](#).

Pas uit het jaar 1731 is een eerste exacte opgave van het aantal molens in het dorp bekend, daarvóór werden alleen de gegevens van de gehele Banne vermeld. In genoemd jaar waren de [paltrok](#)-zaagmolens met 33 stuks het talrijkst, daarnaast stonden er 7 olie-, 2 pel-, 5 papier-, 1 meel- en 3 snuifmolens, alsmede 6 tabaksstampers en 1 hennepklopper in Westzaan. De aanwezigheid van een traankokerij en twee vleethuizen geeft een aanwijzing dat er ook bemoeienis met de walvisvaart was. Daarnaast stonden er (nog steeds in 1731) twee [potasbranderijen](#), een stijfshuis, een [blauwselhuis](#) en 27 pakhuizen in het dorp. Het is mogelijk dat de bloei toen al zijn hoogste punt voorbij was.

In de volgende jaren nam, met het inwonertal, ook het aantal zaagmolens af. In 1795 stonden er nog 20 van de 33 uit 1731. Het aantal industriemolens (28) was vrijwel gelijk gebleven: 8 oliemolens, 2 gortpellerijen, 4 papiermolens., 6 tabaksstampers, 1 meelmolen, 3 snuifmolens, 2 mosterdmolens, 1 hennepklopper en 1 blauwselmolen. Tenslotte zijn er daarvan nu twee over: pelmolen [Het Prinsenhof](#) en papiermolen [De Schoolmeester](#), beide uniek doordat ze nog op de traditionele manier in bedrijf worden gehouden.

De veehouderij is altijd een belangrijke bron van bestaan gebleven, zeker in de 18e en 19e eeuw. Melk, boter en kaas werden tot in Amsterdam uitgevent. De afname van het aantal koeien in de herfst duidt volgens [Van der Woude](#) op vetweiderij. De Westzaners hielden hun koeien dus voor zowel de zuivel als de slacht. Van de mannelijke beroepsbevolking (ouder dan 21 jaar) werkten er in 1811: in de handel 41, landbouw 32, voedingsmiddelenproductie 30, bouw 29, houtbewerking 23, olie-, vet- en zeepproductie 15, verkeer 13 en visserij/jacht 11. Het grootste deel (250 van de ruim 500 getelde mannen) gaf als beroep 'arbeider' op, zonder nadere specificatie. Van minder belang waren: vrije beroepen 8, overheidsdienst 6, leerbewerking 6, textielfabricage 5 en kleding en reiniging 5. Opmerkelijk is dat de eerste stoommachine in de Zaanstreek bij de Westzaanse blauwselfabriek [Avis](#) is geplaatst. De 19e-eeuwse industrialisatie ging het dorp dus niet voorbij; er werd ook lakmoes, asfalt, chocolade, vermicelli en macaroni, griesmeel, custard, potas en patentolie geproduceerd. Daarnaast waren er, afgezien van de al genoemde molens, nog 2 schuitenmakerijen en 1 zeilmakerij.

Deze opsomming zou de indruk kunnen wekken dat Westzaan een overwegend industrieel karakter kreeg. Niets is minder waar. Doordat de bedrijven over het lange lintdorp verspreid lagen, bleef het landelijke karakter behouden. Een beroepstelling in 1930 (1180 werkzame personen) gaf de volgende percentages: industrie 59%, administratieve beroepen 16.4%, landbouw 11% en overige sectoren 13.6%. Er werd toen, zoals dat ook al eerder het geval was, door vrij velen gependeld naar bedrijven in andere Zaangemeenten. Na de Tweede Wereldoorlog nam deze pendel (het heen en weer reizen in verband met het werk buiten het dorp) toe, ook al doordat in Westzaan bedrijven werden gesloten of vertrokken, zoals de blauwselfabriek [Avis](#) (1966), [chocoladefabriek Grootes](#) (1969), papierwarenfabriek [Gebr. de Jong](#) (1970) en [Molenaars kindermeel](#) (1974).

In 1973 was nog slechts 3,8 % van de beroepsbevolking betrokken bij landbouw (veeteelt) en visserij; 62,8% werkte in de nijverheid. 7,3 % in de bouwnijverheid en 26,1 % in de dienstverlening. Dit alles op een totaal van 1213 werkzame personen.

Literatuur:

- A.J. van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden deel 12, Gorinchem 1849;
- P. Boorsma, Duizend Zaanse molens. Wormerveer 1950;
- S. Hart, Geschriften getal, Dordrecht 1976;
- G.J. Honig, Zaanlandsche gemeentewapens, Zaanstreek 1887;
- A. Loosjes, Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen, Haarlem 1796;
- W.P. Tip, De geschiedenis van Westzaan, Westzaan 1971;
- H.N. ter Veen ea., Problemen der samenvoeging van Zaangemeenten, Haarlem 1941;
- M.A. Verkade, Den derden dach. Alkmaar 1982;
- D. Vis, De Zaanstreek, Leiden 1948;
- A.M. van der Woude, Het Noorderkwartier, Utrecht 1983;
- Zaanstad in cijfers 1987: Zaanstreek in cijfers 1974.

* [Assendelft](#) * [Jisp](#) * [Knollendam](#) * [Koog \(aan de Zaan\)](#) * [Krommenie](#) * [Krommeniedijk](#) * [Westzaan](#) * [Wormer](#) * [Wormerveer](#) * [Oostzaan](#) * [Zaandam](#) * [Zaandijk](#)

From:
<https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/> - **ZaanWiki**

Permanent link:
<https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=westzaan>

Last update: **2020/09/13 21:49**

